ІДЕЯ ДОВІРИ ТА ЇЇ МОБІЛІЗАЦІЙНИЙ ЕФЕКТ У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ: СОЦІОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

THE IDEA OF TRUST AND ITS MOBILIZATION EFFECT IN INTERNATIONAL RELATIONS: A SOCIOLOGICAL INTERPRETATION

У статті проведена соціологічна інтерпретація довіри як дефіцитного ресурсу в міжнародних відносинах, використання якого нині актуалізується. Показано, що розробка науково обґрунтованих технологій і методів побудови довіри в міжнародних відносинах в умовах турбулентного стану міжнародних взаємодій відбувається на фоні переосмислення самої ідеї міжнародної довіри. При цьому зазначено, що на міжнародну довіру впливають тенденції, котрі характерні для довіри в сучасному суспільстві загалом, а саме: 1) їй притаманна раціональна осмисленість, тобто вона базується здебільшого на раціональному знанні і неявному впливі емоційного компонента; 2) вона піддається медійному впливу, у тому числі маніпулятивному; 3) вона орієнтована переважно на майбутнє, що дає змогу встановлювати довірчі відносини з тими суб'єктами (спільнотами, інституціями), до яких у минулому домінувала недовіра. Важливість довіри в міжнародних відносинах підвищується в умовах загострення глобальних проблем у сучасному світі, які вимагають міжнародного співробітництва. Зазначено, що ідея довіри в міжнародних відносинах не дає позитивного ефекту сама по собі. Мобілізаційний ефект довіри автором розглянуто у триєдиній конструкції: ідентичність – солідарність – довіра. В ідентичності суб'єктів (гравців) міжнародних відносин сконцентровані інтереси, пріоритети, а також відповідні ресурси. Урахування ідентичності сприяє дотриманню й реалізації принципу рівності міжнародних партнерів. Солідарність мотивує на конкретні дії щодо розв'язання міжнародних проблем, а довіра здатна інтегрувати учасників цих дій. Запропоновано ідею довіри в міжнародних відносинах втілювати через три види політики: політику ідентифікації, політику довіри і політику солідарності.

Ключові слова: соціологія міжнародних відносин, довіра, ідентичність, солідар-

ність, міжнародна довіра, блокатори міжнародної довіри.

The article presents a sociological interpretation of trust as a scarce resource in international relations, and its use is currently being updated. It is shown that the development of scientifically grounded technologies and methods of building trust in international relations in the conditions of turbulent state of international interactions takes place against the background of rethinking the very idea of international trust. At the same time it is noted that international trust is influenced by the tendencies that are characteristic of trust in modern society as a whole, namely: 1) it has a rational sense, that is, it is based mainly on rational knowledge and implicit influence of the emotional component; 2) it is exposed to media influence, including manipulative; 3) it is focused mainly on the future, which allows for establishing trust with those entities (communities, institutions) that have been distrusted in the past. The importance of trust in international relations is compounded by the aggravation of global problems in the modern world that require international cooperation. It is stated that the idea of trust in international relations does not have a positive effect in itself. The mobilization effect of trust is considered by the author in a threefold construction: identity – solidarity – trust. Interests, priorities, and relevant resources are concentrated in the identity of the actors (players) of international relations. Identity consideration promotes and promotes the equality of international partners. Solidarity is motivated by specific actions to solve international problems, and confidence is able to integrate participants in these actions. It is proposed to embody the idea of trust in international relations through three types of policies: identification, trust, and solidarity.

Key words: sociology of international relations, trust, identity, solidarity, international trust, blockers of international trust.

УДК 316.327

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.12-1.2>

Хижняк О.В.

д.соціол.н., доцент, начальник управління міжнародних відносин Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Постановка проблеми. На важливість довіри в міжнародних відносинах в умовах загострення глобальних проблем у сучасному світі вказують чимало політиків і науковців, які визнають необхідність міжнародного співробітництва для вирішення цих проблем або зниження їхніх негативних наслідків для усталеного розвитку. Нині у світі розроблено чимало засобів зміцнення міжнародної довіри й безпеки заради забезпечення мирного співіснування держав. Визнано, що ці засоби мають бути прозорими, передбачуваними, гуманними і не можуть бути примусовими заходами, тобто повинні ґрунтуватися на вра-

хуванні національних інтересів, суверенітету і рівноправності всіх держав. Однак труднощі практичної реалізації цих засобів викликають чимало питань. Важко переоцінити роль міжнародної довіри в регіональних інтеграційних процесах (прикладом є Європейський Союз). Однак міжнародна довіра виступає інтегратором лише за умов ціннісного консенсусу, а за його відсутності (дефіциту), як правило, домінує недовіра, наслідком чого стає відсутність консолідації представників різних громад. Наприклад, у сучасному Європейському Союзі криза довіри між мусульманами і не мусульманськими громадами негативно

позначається на міжкультурній комунікації й інтеграції цих громад в європейське співтовариство [1]. Відсутність необхідного рівня довіри до країни може утруднити її вступ до міжнародних організацій, структур, не дати можливості повноправного членства. А діяльність міжнародних організацій, які не мають достатньої довіри, втрачає сенс і підтримку. Не вирішеною залишається проблема ідентифікації видів довіри в міжнародних відносинах, адже єдиної загальноприйнятої типології довіри наразі немає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Є різні підходи до концепту довіри, теоретичних основ довіри, у тому числі міжнародної, в умовах глобалізації відбувається розширення радіусу міжнародної довіри. Привертають увагу науковців, політиків, журналістів рейтинги країн за рівнем довіри на основі міжнародного дослідження Edelman Trust Barometer [2]. К. Шваб відносить довіру до найважливіших цінностей сьогодення, якому усталеність уже не притаманна [3]. Концепт довіри все частіше використовується для оцінювання світових процесів і подій, які впливають на міжнародну громадську думку [4]. Для соціологічної концептуалізації міжнародної довіри залишаються актуальними дослідження Ф. Фукуями [5], П. Штомпки [6] та ін. М. Барановський узагальнив теоретичні підходи до вивчення довіри у сучасних соціологічних дослідженнях, акцентувавши увагу на тому, що «дослідження феномена довіри в сучасному соціумі є одним з перспективних напрямів практичних досліджень» [7, с. 137]. Найбільш затребуваними нині залишаються такі теми у вивченні міжнародної довіри. По-перше, критерії оцінювання міри довіри (міжнародної, міждержавної тощо). Наприклад, А. Хоффман запропонував оцінювати рівень міждержавної довіри такими показниками, як мотиви лідерів країн; механізми моніторингу дій, що виникли внаслідок делегування частини суверенітету держави; обмеження, що офіційно зафіксовані в міжнародних угодах [8, с. 385]. По-друге, способи забезпечення міжнародної довіри. Так, Г. Келман до таких способів відносить рух до мирного співіснування через дотримання міжнародних угод; наявність міжнародного арбітра; усвідомлення взаємної зацікавленості у співробітництві і процес її підтвердження [9, с. 645]. Нами відзначалися такі моменти щодо способів формування довіри: «по-перше, є дефіцит наукового обґрунтування технологій формування довіри засобами реклами та PR, по-друге, відзначається брак достовірної інформації про стан довіри в суспільстві та окремих його сегментах» [10]. Кризу міжнародної довіри поглиблює використання маніпулятивних технологій, які поширені в сучасному міжнародному комунікативному

просторі, що має стати предметом спеціального дослідження.

Постановка завдання. Зазначене вище свідчить про необхідність не стільки систематизації поглядів на ідею довіри в міжнародних відносинах, скільки відповіді на питання: Ідея довіри в сучасних міжнародних відносинах: утопія чи реальність? Відповідь на це питання ми будемо шукати за допомогою теоретичної, у тому числі соціологічної, концептуалізації міжнародної довіри з точки зору механізмів її формування. Цей аспект теми, на наш погляд, розширює проблемне поле соціології міжнародних відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Науковці вказують на такий парадокс: у сучасному світі, з одного боку, фіксується усталена тенденція до зниження міжнародної довіри (особливо політичної), а з іншого – усвідомлюється необхідність консолідації міжнародної спільноти для протистояння глобальним загрозам саме на основі взаємної довіри [11, с. 175]. Насамперед з'ясуємо, які фактори актуалізують тему міжнародної довіри залежно від контексту, у якому вона реалізується або затребувана.

По-перше, *довіра покликана підтримувати культурне розмаїття в сучасному світі*, яке проявляється через багатство мов, ідей, вірувань, систем спорідненості, звичаїв, засобів, ритуалів, різних форм вираження культури. Відбувається перехід від визнання цінності культурного розмаїття до міжкультурного діалогу на основі довіри. Виникла навіть потреба в управлінні цим розмаїттям. Всесвітній день культурного різноманіття в ім'я діалогу та розвитку проголошений Генеральною Асамблеєю ООН 20 грудня 2002 року та відзначається щорічно 21 травня.

По-друге, *довіра є складником реалізації «м'якої сили» в міжнародних відносинах*. Загальновизнано, що «м'яка сила» є засобом впливу і захисту, виступає як інструмент, що використовують держави для зовнішнього впливу і формування державного бренду на міжнародній арені, і це має міжнародне правове підґрунтя [12].

По-третє, *довіра виступає платформою розв'язання міжнародних конфліктів*. Особливо гостро проявляються конфлікти, що зумовлені національними інтересами. До таких конфліктів Єжи Й. Вятр відніс три види, а саме: 1) територіальні конфлікти (найчастіше вони проявляються у вигляді зіткнення сторін через бажання встановити контроль над спірними територіями, які кожна з них вважає частиною своєї держави); 2) конфлікти за збереження національного суверенітету; 3) конфлікти за сферу впливу, які виникають між державами – світовими лідерами, однак в їх орбіту втягується, як пра-

вило, чимало зацікавлених сторін (державних і наддержавних інституцій з відповідним воєнним, політичним, економічним потенціалом) [13, с. 54]. Криза довіри в міжнародних відносинах, як правило, загострює такі конфлікти або ж сприяє їх тривалій консервації.

Систематизація наукових джерел з проблематики довіри в міжнародних відносинах дає змогу виділити такі основні блокатори міжнародної довіри, як: поширення підходу в міжнародних відносинах «свій – чужий» (чужий за релігійною, національною, етнічною, політичною, ґендерною тощо ознаками); різна трактовка однієї й тієї ж міжнародної події та різне розуміння світової політики державами з різними культурами, національно-державним устроєм; різне розуміння світової політики державами з різними культурами; недостатня інтенсивність міжнародних обмінів та дефіцит ефективних алгоритмів, справедливих процедур їх проведення.

Довіра нами розглядається «як спосіб забезпечення згоди з конструктивним порядком подій у контексті очікувань, що забезпечують взаєморозуміння в конкретній діяльності в певній соціальній практиці» [14, с. 145]. Мобілізаційний ефект довіри ми пропонуємо розглядати у триєдиній конструкції: ідентичність – солідарність – довіра (рис. 1).

Рис. 1. Довіра в мобілізаційній тріаді

Така конструкція запропонована автором цієї статті для розгляду соціального механізму масової мобілізації через колективні дії: «...Конструктами масової мобілізації в кризовому суспільстві стають, по-перше, колективна ідентичність, яка задає межі колективної дії, відрізняє її учасників і неучасників; по-друге, колективна солідарність, яка дає стійку мотивацію на колективні дії; по-третє, довіра, яка в колективній дії покликана інтегрувати її учасників» [14, с. 307]. Цей підхід може бути застосований до різних соціальних практик, у тому числі міжнародного рівня, особливо в ситуації, коли актуалізується питання вирішення проблем, які вимагають колективної міжнародної мобілізації. У соціологічній концептуалізації міжнародної довіри важливо враховувати контекст, у якому вона проявляється.

Е. Гідденс вказує на те, що «проблемами ідентичності мучений сьогодні не тільки Євро-союз: властиві вони і багатьом, якщо не біль-

шості інших держав. Частково причиною цього є фрагментація суспільства або відродження місцевих націоналістичних течій, а також наявність різноманітних варіантів на загальнонаціональному рівні» [15, с. 162]. На цей процес накладається також ціннісний поворот у бік зростання постматеріалістичних цінностей і зменшення впливу на соціальну поведінку матеріалістичних цінностей, що переконливо довів Роналд Інглгарт [16, с. 25–35]. При цьому ідентичність проявляється як усвідомлення гравцями міжнародних відносин своїх інтересів, які зумовлені відповідною системою цінностей та соціальних норм. В ідентичності суб'єктів (гравців) міжнародних відносин сконцентровані пріоритети, а також відповідні ресурси. Урахування ідентичності сприяє дотриманню й реалізації принципу рівності міжнародних партнерів.

Солідарності у сучасному світі багатозначні, тому доцільно «розмежовувати глобальний, груповий і індивідуальний рівень аналізу солідарності» [17, с. 64]. Під час проведення досліджень застосовується розрізнення описової і нормативної солідарності, тобто вона потребує одночасно унормування і нормотворчості, може панувати у малих спільнотах, у бойових політичних рухах або в цілій спільноті за деякими особливостями [18, с. 10]. С. Лінденберг виокремив три основні норми солідарності (обмін, допомога, співпраця) та три додаткові (надійність, уважність, зусилля на розуміння та розуміння). Зазначимо, що у міжнародних відносинах вагоме значення має саме нормативний складник солідарності, яка однак не існує без відповідної інституційної і соціальної підтримки [18].

Науковцями виказується слушна думка, яку ми поділяємо, про доцільність вивчення довіри в міжнародних відносинах у полярних відносинах, а саме в системі «конфлікт – повна згода» [20]. Прикладом можуть бути сучасні конфлікти. Якщо визнається пріоритет мирних способів розв'язання міжнародних конфліктів [20], то виникає питання: Які це способи і який механізм їхньої дії?

Науковці відзначають новий характер конфліктів (у тому числі міжнародних), у розвитку яких зростає роль політики ідентифікації. Остання характеризується такими проявами: «1. Політика ідентифікації – засіб мобілізації широкого діапазону інтересів. 2. Політика ідентифікації, тобто приналежності до певної етнічної групи (у формі культури, мови або вірування). 3. Право за народженням, а не за вибором, як у разі з релігією, ідеологією тощо. 4. Винятковість, наприклад, право на територію, в т. ч. з фальсифікацією історичних фактів. 5. Іманентно містить елементи винятковості і сепаратизму» [21, с. 61–62]. Ускладнює процес мирного розв'язання конфліктів те,

що «у міру посилення взаємозалежності між країнами внутрішні конфлікти в XXI ст. досить швидко інтернаціоналізуються. Політизація етноконфесійних розколів призводить до залучення нових типів акторів, у т. ч. міжнародних терористичних угруповань, які широко застосовують нові інформаційно-комунікаційні технології і будують свої зв'язки за мережевим принципом. Держава при цьому все частіше стає об'єктом міжнародних конфліктів» [22, с. 123]. Ці тенденції вимагають враховувати концепт ідентичності в триаді «ідентичність – довіра – солідарність» у разі пояснення сучасних конфліктів і під час розробки технологій їх розв'язання (попередження).

У ході соціологічного дослідження міжнародної довіри варто використовувати системний, процесний і ситуаційний підходи. Досліднику можуть також послугувати відповіді на такі питання: Чому доцільно використовувати мобілізаційний ефект довіри між конкретними гравцями міжнародних взаємодій? Хто задіяний до вироблення політики довіри, політики ідентичності і політики солідарності у процесі вирішення конкретної міжнародної проблеми? Через які рішення в програмних та інших документах і які професійні структури в міжнародних відносинах це забезпечують? Як відбувається трансляція ідеї довіри в конкретні міжнародні взаємодії? Яка нормативна структура виникнення міжнародної довіри? Які міжнародні комунікації можна задіяти для втілення ідеї міжнародної довіри?

Висновки з проведеного дослідження. Міжнародна довіра є результатом діяльності багатьох суб'єктів міжнародних відносин (лідерів країн, міжнародних організацій, політиків, бізнесменів). У сучасному світі наявна глибока криза довіри в міжнародних відносинах, що актуалізує пошук нового фундаменту усталених і прогнозованих міждержавних відносин і альянсів.

Функціональність, раціональність, абстрактність – ці риси (за Е. Гідденсом) притаманні всім видам довіри в сучасному світі. Міжнародній довірі передусім притаманна раціональна осмисленість, тобто вона базується на раціональному знанні. Разом із тим варто погодитися з думкою про те, що нині проблема раціонального й емоційного у дослідженні міжнародних (особливо міждержавних) відносин усе ще залишається малодослідженою [23, с. 250].

Міжнародна довіра піддається медійному впливу, у тому числі маніпулятивному.

Міжнародна довіра орієнтована переважно на майбутнє, що дає змогу встановлювати довірчі відносини з тими суб'єктами (спільнотами, інституціями), до яких у минулому домінувала недовіра.

Якщо в науці ідея виникає на концептуальному рівні пізнання (у тому числі соціо-

логічного), то для перетворення ідеї довіри в сучасних міжнародних відносинах із утопії на реальність доцільно, на нашу думку, використовувати її мобілізаційний потенціал. Таким чином, ідея довіри в міжнародних відносинах може ефективно втілюватися через три види політики: політику ідентифікації, політику довіри і політику солідарності.

Перспективу подальших наукових пошуків можна окреслити такими питаннями: Кого включати в радіус міжнародної довіри? На підставі чого розширювати коло міжнародної довіри? Які комунікативні механізми досягнення усталеної і прогнозованої міжнародної довіри? Як змінюється природа міжнародної довіри в умовах новітніх інформаційно-комунікативних технологій і переходу до цифрового суспільства?

ЛІТЕРАТУРА:

1. Muslims, Trust and Multiculturalism. New Directions / Ed. by A. Yaqin, P. Morey, A. Soliman. Cham: Palgrave Macmillan, 2018. 311 p.
2. 2020. Edelman Trust Barometer. URL: <https://www.edelman.com/trustbarometer> (дата звернення: 18.04.2020).
3. Шваб Клаус. Четвертая промышленная революция / Пер. с англ. Москва : Изд-во «Эксмо», 2016. 208 с.
4. Головченко Д.П. Теоретические аспекты доверия в международных отношениях. *Актуальные проблемы современных международных отношений*. 2017. № 10. С. 112–118.
5. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / пер. с англ. Москва : Изд-во АСТ: Ермак, 2004. 730 с.
6. Штомпка П. Доверие – основа общества. Москва : Логос, 2012. 440 с.
7. Барановский М.В. Феномен доверия в современных социологических исследованиях. *Власть*. 2013. № 6. С. 134–137.
8. Hoffman A.M. A Conceptualization of Trust in International Relations. *European Journal of International Relations*. 2002. Vol. 8, Vol 3. P. 375–401.
9. Kelman H.C. Building trust among enemies: The central challenge for international conflict resolution. *International Journal of Intercultural Relations*. 2005. Vol. 29. Issue 6. P. 639–650.
10. Хижняк О.В. Культура довіри в рекламі та PR: практикум. Харків : Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2016. 132 с.
11. Звягина Д.Л. Sunt servanda, или о доверии в международных отношениях. *Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология*. 2016. №3(35). С. 171–176.
12. Декларация об усилении эффективности принципа отказа от угрозы силой или ее применения в международных отношениях. Принята резолюцией 42/22 Генеральной Ассамблеи от 18 ноября 1987 года. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_571 (дата звернення: 10.04.2020)
13. Ежи Й. Вятр. Национальные интересы и международная политика после холодной войны.

Международные Лихачевские научные чтения. *Глобализация и диалог культур*. Избранные доклады (1995–2015) / сост. и науч. ред. А.С. Запесоцкий. Санкт-Петербург : СПбГУП, 2015. С. 50–55.

14. Хижняк О.В. Колективна дія в оптиці соціології : монографія. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. 340 с.

15. Гидденс Э. Непокойный и могущественный континент: что ждет Европу в будущем? / Пер. с англ. Москва : Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2015. 240 с.

16. Inglehart Ronald F. Cultural Evolution. People's Motivation Are Changing, and Reshaping the World. Cambridge University Press, 2018. 274 p.

17. Стан сингулярності: соціальні структури, ситуації, повсякденні практики. / За ред. С. Макеєва і С. Оксамитної. Київ : НАУКМА. 2017. 180 с.

18. Solidarity: Theory and Practice / Eds. by A. Laitinen, A. Pessi. Lexington Books, 2014. 267 p.

19. Плотников В.А., Бахарева Н.В. Феномены доверия и недоверия в международных отношениях. *Управленческое консультирование*. 2013. № 5 (23). С. 121–126.

20. Митькина Е.Д. Специфика регулирования международных конфликтов. *Современные технологии в мировом научном пространстве* : сборник статей Международной научно-практической конференции. 2019. С. 203–207.

21. Глобальная безопасность: инновационные методы анализа конфликтов. / Под общ. ред. А.И. Смирнова. Москва : Общество «Знание» России. 2011. 272 с.

22. Дегтерев Д.А. Субъекты международных конфликтов нового поколения: атрибуты, иерархия, особенности моделирования. *Власть*. 2017. Том. 25. № 1. С. 117–125.

23. Неупокоева Е.Ю. Англо-американская политология о проблеме доверия в межгосударственных отношениях. *Вестник МГИМО*. 2010. № 6. С. 248–256.